

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

رانشکده علوم حدیث

پایان نامه

کارشناسی ارشد

رشته علوم حدیث

گرایش کلام و عقاید

عنوان پایان نامه:

استمرار حجج الهی از دیدگاه قرآن و روایات

استاد راهنما:

دکتر محمد علی مهدوی راد

استاد مشاور:

حجت الاسلام و المسلمین حسن طارمی راد

دانشجو:

مهدیه رجایی

ماه و سال دفاع:

بهمن ماه ۱۳۸۸ هجری شمسی

تمام حقوق این اثر متعلق به دانشکده علوم حدیث است.

این کمترین تلاش را

به وارث تمام پیامبران، از آدم تا خاتم؛

به بازمانده از تبار اوصیا، از شیث بن آدم تا امیر المومنین علی؛

به واپسین امام از خاندان رسول خدا؛

به آخرین حلقه از سلسله پیوسته حجت‌های پروردگار؛

به امام زمانم؛

به فرزند پاک امام عسکری؛

امام مهدی علیه السلام،

تقدیم می‌کنم و بر او درود می‌فرستم...

چکیده:

عقیده‌ی شیعه در مورد حجج الهی بر این است که خداوند هیچ‌گاه زمین را از عالم معصوم که برگزیده و نماینده‌ی اوست و به وسیله‌ی او حجت را بر بندگان تمام می‌کند، خالی نمی‌گذارد.

این عالمان معصوم، از یک جهت باعث هدایت نیک‌بختان (سُعدا) و اتمام حجت خدا بر اشقیاء می‌شوند و از جهتی دیگر امان اهل زمین از عذاب و قهر الهی و باعث بقای نسل بشرند.

تداوم سلسله‌ی حجت‌های الهی در زمین با وصایت هر حجت به حجت پس از خود، تامین می‌گردد. از این قاعده‌ی مهم با عنوان اتصال الوصیه یاد می‌شود و آیات متعدد قرآن و روایات فراوان اهل بیت که از مرز تواتر معنوی می‌گذرد، پشتوانه‌ی آن است.

با این حال پیروان عموم مکاتب فکری و دینی، گمان دارند که زمین در برهه‌هایی از زمان، خالی از حجت حی بوده و هست. بی‌توجهی به این اصل قرآنی و روایی باعث گشته که دیدگاه‌هایی نادرست درباره‌ی تداوم وصایت پیامبر اسلام نیز پدید آید و مسلماً در فهم عمومی از حضور همیشگی امام معصوم در زمین اختلال ایجاد شود. این در حالی است که مطابق قرآن و روایات متواتر، زمین هیچ‌گاه از حجت خالی نبوده‌است و نخواهد شد. در این پژوهش سعی شده تا دیدگاه قرآن و روایات رسیده از پیامبر و امامان شیعه در باب ضرورت وجود حجت الهی در هر زمان، بررسی گردد و در نهایت نشان داده شده که این اصل اعتقادی در حداقل بیست آیه‌ی قرآن ریشه دارد و روایات فراوانی نشان دهنده‌ی تواتر معنوی آن هستند.

همچنین نصوص و شواهدی از متون اهل کتاب و اهل سنت جمع‌آوری شده که موید و هم‌راستای با عقیده‌ی شیعه در این باب هستند. در پایان عدم تعارض اصل استمرار حجت‌های الهی با دوران‌های فترت نیز نمایانده شده‌است.

کلید واژه‌ها: حجت، وصی، نبوت، وصایت، اتصال الوصیه، رافع اختلاف، امان

فهرست:

مقدمه ۱

موضوع تحقیق ۱

فرضیات تحقیق ۳

روش تحقیق ۳

گستره‌ی منابع تحقیق ۵

پیشینه‌ی تحقیق ۵

فصل اول: کلیات ۷

۱-۱ علم آسمانی و علم الهی ۸

۲-۱ وصیت ۱۰

۳-۱ وصی ۱۰

۱-۳-۱ معنای وصی در لغت ۱۰

۴-۱ زنجیره‌ی انبیا و اوصیا ۱۲

۵-۱ هادی و حجت ۱۲

معنای لغوی حجت ۱۴

۶-۱ امان امت از عذاب ۱۵

۷-۱ فترت و غیبت ۱۵

فصل دوم: دیدگاه علمای شیعه (از قرن دوم تا روزگار معاصر) در موضوع استمرار حجت‌های

الهی ۱۷

۱-۲ هشام بن حکم (م. ۱۹۹ ه.ق) ۱۸

۲-۲ احمد بن محمد بن خالد برقی (م. ۲۷۴ ه.ق) ۱۹

۳-۲ محمد بن حسن الصفار (م. ۲۹۰ ه.ق) ۱۹

۴-۲ سعد بن عبدالله اشعری قمی (م. ۲۹۹ ه.ق) ۱۹

- ۲۰ ..... ۵-۲ کلینی (م. ۳۲۹ ه.ق.)
- ۲۰ ..... ۶-۲ ابوالحسن علی بن حسین بن بابویه قمی (پدر شیخ صدوق) (م. ۳۲۹ ه.ق.)
- ۲۰ ..... ۷-۲ حسن بن موسی نوبختی (م. ۳۶۷ ه.ق.)
- ۲۱ ..... ۸-۲ شیخ صدوق (م ۳۸۱ ه.ق.)
- ۲۲ ..... ۹-۲ شیخ مفید (م. ۴۱۳ ه.ق.)
- ۲۴ ..... ۱۰-۲ سید مرتضی (م. ۴۳۶ ه.ق.)
- ۲۵ ..... ۱۱-۲ شیخ طوسی (م. ۴۶۰ ه.ق.)
- ۲۶ ..... ۱۲-۲ طبرسی (م. ۵۴۸ ه.ق.)
- ۲۷ ..... ۱۳-۲ قطب راوندی (م. ۵۷۳ ه.ق.)
- ۲۸ ..... ۱۴-۲ محقق حلی (م. ۶۷۶ ه.ق.)
- ۲۸ ..... ۱۵-۲ خواجه نصیر الدین طوسی (م. ۶۷۲ ه.ق.)
- ۲۹ ..... ۱۶-۲ علی بن عیسی اربلی (م ۶۹۳ ه.ق.)
- ۲۹ ..... ۱۷-۲ علامه حلی (م. ۷۲۶ ه.ق.)
- ۳۰ ..... ۱۸-۲ علی بن یونس عاملی (بیاضی) (م. ۸۷۷ ه.ق.)
- ۳۱ ..... ۱۹-۲ شهید ثانی (۹۶۶ ه.ق.)
- ۳۲ ..... ۲۰-۲ مولی محسن فیض کاشانی (م. ۱۰۹۱ ه.ق.)
- ۳۲ ..... ۲۱-۲ علامه مجلسی (م. ۱۱۱۰ ه.ق.)
- ۳۳ ..... ۲۲-۲ میرحامد حسین هندی (م. ۱۳۰۶ ه.ق.)
- ۳۴ ..... ۲۳-۲ علامه طباطبایی (م. ۱۴۱۲ ه.ق.)
- ۳۵ ..... ۲۴-۲ سید عبدالله شبر (م. ۱۴۲۲ ه.ق.)
- ۳۵ ..... ۲۵-۲ میرزا احمد آشتیانی (م. ۱۳۵۱ ه.ش.)
- ۳۶ ..... ۲۶-۲ صافی گلپایگانی (معاصر)
- ۳۷ ..... ۲۷-۲ مکارم شیرازی (معاصر)

- ۲۸-۲ شیخ جعفر سبحانی (معاصر) ۳۷
- ۲۹-۲ سید علی میلانی (معاصر) ۳۸
- ۳۰-۲ جعفر مرتضی عاملی (معاصر) ۳۸
- فصل سوم: استمرار حجت‌های الهی و شواهد آن در آثار اهل کتاب و اهل سنت ۴۰**
- ۱-۳ استمرار حجت‌های الهی و وصایت در کتب عهدین ۴۲
- ۱-۱-۳ وصایت شیث ۴۲
- ۲-۱-۳ برگزیدگان از نسل شیث ۴۳
- ۳-۱-۳ وصی حضرت موسی ۴۶
- ۴-۱-۳ وصی حضرت عیسی ۴۷
- ۲-۳ استمرار حجت‌های الهی و وصایت در متون اهل سنت ۵۰
- ۱-۲-۳ خالی نشدن زمین از ابدال ۵۰
- ۲-۲-۳ عدم اجتماع امت بر ضلالت ۵۶
- ۳-۲-۳ توصیه پیامبر به تمسک به قرآن و عترت ۵۹
- ۴-۲-۳ امت اسلام از طایفه‌ی برحق، خالی نمی‌گردد ۶۲
- ۵-۲-۳ وجود وارثان عادل در میان هر نسل از مسلمانان ۶۴
- ۶-۲-۳ اهل بیت پیامبر امان این امت هستند! ۶۶
- ۷-۲-۳ گواهی تاریخی اهل سنت به وجود اوصیای پیامبران ۶۹
- ۱-۷-۲-۳ وصی آدم علیه السلام ۷۳
- ۲-۷-۲-۳ وصی حضرت نوح علیه السلام ۷۶
- ۳-۷-۲-۳ وصی حضرت موسی علیه السلام ۷۸
- ۴-۷-۲-۳ وصی حضرت عیسی علیه السلام ۸۰
- ۵-۷-۲-۳ وصی پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله و سلم ۸۲
- ۶-۷-۲-۳ نقدی بر انتساب عقیده به وصیت به عبدالله بن سبا ۸۴

۸۹	..... ۲-۳ ۸- علمای اهل سنت و استمرار حجج الهی
۸۹	..... ۲-۳ ۸- ۱- جبائی (م قرن چهارم ه.ق.)
۹۰	..... ۲-۳ ۸- ۲- فخر رازی (م. ۶۰۶ ه.ق.)
۹۱	..... ۲-۳ ۸- ۳- سیوطی (م. ۹۱۱ ه.ق.)
۹۲	..... فصل چهارم: بررسی مسأله استمرار حجت‌های الهی در قرآن
۹۳	..... ۱-۴ آیة اول
۹۵	..... ۱-۴ ۱- دیدگاه اول
۹۷	..... ۱-۴ ۲- دیدگاه دوم
۱۰۲	..... ۱-۴ ۳- دیدگاه سوم
۱۰۳	..... ۲-۴ آیة دوم
۱۰۹	..... ۳-۴ آیة سوم
۱۱۵	..... ۴-۴ آیة چهارم
۱۱۸	..... ۵-۴ آیة پنجم
۱۲۰	..... ۶-۴ آیة ششم
۱۲۳	..... ۷-۴ آیة هفتم
۱۲۵	..... ۸-۴ آیة هشتم
۱۳۱	..... ۹-۴ آیة نهم
۱۳۲	..... ۱۰-۴ آیة دهم
۱۳۲	..... ۱۱-۴ آیة یازدهم
۱۳۲	..... ۱۲-۴ آیة دوازدهم
۱۳۹	..... ۱۳-۴ آیة سیزدهم
۱۴۲	..... ۱۴-۴ آیة چهاردهم
۱۴۷	..... ۱۵-۴ آیة پانزدهم

۱۵۰.....	۱۶-۴ آیه شانزدهم.....
۱۵۲.....	۱۷-۴ آیه هفدهم.....
۱۵۳.....	۱-۱۷-۴ معنای لغوی مرابطه.....
۱۵۷.....	۲-۱۷-۴ معنای اصطلاحی مرابطه.....
۱۵۹.....	۳-۱۷-۴ ابهام در موضوع مرابطه در تفاسیر.....
۱۶۰.....	۴-۱۷-۴ سه تحلیل از ارتباط آیه با تداوم حجتهای الهی.....
۱۷۲.....	۱۸-۴ آیه هجدهم.....
۱۷۲.....	۱-۱۸-۴ استشهاد به آیه در باب استمرار وصایت.....
۱۷۶.....	۲-۱۸-۴ بررسی ظاهر آیه.....
۱۸۱.....	۳-۱۸-۴ مقصود از اولی الامر در بیان اهل بیت.....
۱۸۹.....	فصل پنجم: استمرار حجتهای الهی در آینهی حدیث.....
۱۹۰.....	۱-۵ آثار حدیثی و تمرکز بر موضوع استمرار حجج.....
۱۹۳.....	۱-۱-۵ دسته بندی موضوعی روایات.....
۱۹۵.....	۲-۱-۵ ردیابی روایات در کتب متقدم.....
۱۹۵.....	۳-۱-۵ دسته بندی روایات با توجه به نخستین راوی.....
۱۹۶.....	۲-۵ موضوع نخست: زمین هرگز بدون حجت نمی ماند.....
۱۹۷.....	۳-۵ موضوع دوم: اهل زمین هرگز بدون حجت نمی مانند.....
۱۹۹.....	۴-۵ موضوع سوم: کسی بدون حجت در زمین خالی نمی ماند، چندان که آخرین کسی که از دنیا می رود حجت خدا خواهد بود.....
۲۰۰.....	۵-۵ موضوع چهارم: حجت زمان آدم تا قیامت در زمین بوده و خواهد بود.....
۲۰۲.....	۶-۵ موضوع پنجم: علم آسمانی که با حضرت آدم نازل شد، از بین نمی رود. بلکه نزد حجتهای الهی تا قیامت باقی است.....
۲۰۵.....	۷-۵ موضوع ششم: اتصال حجتهای الهی به وسیلهی وصیت.....

- ۸-۵ موضوع هفتم: میان وفات هر نبی تا بعثت نبی دیگر، زمین از حجت خالی نمی ماند..... ۲۰۸
- ۹-۵ موضوع هشتم: پس از حضرت آدم تا حضرت نوح، زمین از حجت خالی نمانده است..... ۲۱۱
- ۱۰-۵ موضوع نهم: پس از حضرت نوح زمین از حجت خالی نمانده است..... ۲۱۲
- ۱۱-۵ موضوع دهم: پس از حضرت عیسی تا بعثت حضرت محمد صلی الله علیه و آله زمین از حجت خالی نمانده است..... ۲۱۳
- ۱۲-۵ موضوع یازدهم: پس از حضرت رسول تا قیام قیامت، زمین از حجت خالی نمی ماند..... ۲۱۴
- ۱۳-۵ موضوع دوازدهم: برای مردم هر قرنی از تاریخ اسلام هدایت کننده ای هست..... ۲۱۸
- ۱۴-۵ موضوع سیزدهم: حجت های خدا گاهی ظاهر و مشهورند و گاهی پنهان و در تقیه..... ۲۱۹
- ۱۵-۵ موضوع چهاردهم: در برخی موارد، برکات حجت های الهی تنها نصیب کسانی می شود که به آنها روی آورند..... ۲۲۲
- ۱۶-۵ موضوع پانزدهم: ضرورت وجود حجت به جهت اظهار مولویت خدا و تنزه حق تعالی از تفویض..... ۲۲۶
- ۱۷-۵ موضوع شانزدهم: ضرورت وجود حجت به جهت حکیم بودن خدا و تنزه حق تعالی از افعال غیر حکیمانه..... ۲۲۹
- ۱۸-۵ موضوع هفدهم: ضرورت وجود حجت به جهت معرفت خدا..... ۲۳۰
- ۱۹-۵ موضوع هجدهم: ضرورت وجود حجت به جهت حفظ اصالت دین و جلوگیری از افراط و تفریط..... ۲۳۲
- ۲۰-۵ موضوع نوزدهم: ضرورت وجود حجت به جهت نیاز به پناه علمی برای شناخت حلال و حرام..... ۲۳۴
- ۲۱-۵ موضوع بیستم: ضرورت وجود حجت به جهت اتمام حجت خدا بر بندگان..... ۲۳۶
- ۲۲-۵ موضوع بیست و یکم: ضرورت وجود حجت به جهت رفع حیرت و شک..... ۲۳۹
- ۲۳-۵ موضوع بیست و دوم: ضرورت وجود حجت به جهت نجات از اضلال ابلیس..... ۲۴۲
- ۲۴-۵ موضوع بیست و سوم: ضرورت وجود حجت به جهت دفع بلا از مردم و امان یافتن از عذاب..... ۲۴۲
- ۲۵-۵ موضوع بیست و چهارم: ضرورت وجود حجت به جهت ثبات و آرامش زمین و عذاب نشدن آنها با بلعیده شدن در زمین..... ۲۴۴
- ۲۶-۵ موضوع بیست و پنجم: ضرورت وجود حجت به جهت سامان زمین و اهل آن..... ۲۴۶

فصل ششم: وصایت در آینه‌ی شعر عرب ۲۴۸

۱-۶ ابوطالب پدر برترین اوصیا (م. ۱۰ بعثت) ۲۵۲

۲-۶ ذوالشهادتین (خزیمه بن ثابت انصاری) (م. ۳۷ه.ق) ۲۵۳

۳-۶ عمروعاص (م. ۴۳ه.ق) ۲۵۵

۴-۶ حسان بن ثابت (م. ۶۰ه.ق) ۲۵۷

۵-۶ قیس بن سعد بن عباده (م. ۵۹ه.ق) ۲۵۹

۶-۶ ابو الاسود الدؤلی (م. ۶۹ه.ق) ۲۶۱

۷-۶ فرزندق (م. ۱۱۰ه.ق) ۲۶۳

۸-۶ کمیت (م. ۱۲۶ه.ق) ۲۶۵

۹-۶ سید حمیری (زنده در ۱۷۱ه.ق) ۲۶۷

۱۰-۶ خلیل بن احمد فراهیدی (م. ۱۷۵ه.ق) ۲۷۳

۱۱-۶ عبدی کوفی (زنده تا ۱۸۰ه.ق) ۲۷۵

۱۲-۶ شافعی (م. ۲۰۶ه.ق) ۲۷۷

۱۳-۶ مامون (م. ۲۱۸ه.ق) ۲۷۸

۱۴-۶ دعبل بن علی خزاعی (م. ۲۴۶ه.ق) ۲۷۹

۱۵-۶ عونى (قرن چهارم) ۲۸۳

۱۶-۶ مهیار الدیلمی (م. ۴۲۸ه.ق) ۲۸۹

۱۷-۶ ابن ابی الحدید (م. ۶۵۶ه.ق) ۲۹۲

فصل هفتم: استمرار حجت‌های الهی و دوران‌های فترت ۲۹۵

۱-۷ توضیح سازگاری وجود دوره‌های فترت با استمرار حجج الهی ۲۹۸

۱-۱-۷ گام اول: بررسی لغوی کلمه فترت ۲۹۸

۲-۱-۷ گام دوم: بررسی سه دوره‌ی مهم فترت ۳۰۴

۱-۲-۱-۷ دوره‌ی فترت بین حضرت آدم تا نوح علیهما السلام ۳۰۵

۲-۲-۱-۷ دوره فترت حضرت عیسی تا پیامبر خاتم علیهما السلام..... ۳۱۰

۳-۲-۱-۷ دوره فترت ائمه..... ۳۱۲

فصل هشتم: نتیجه‌گیری..... ۳۱۷

فهرست ضمایم..... ۳۲۱

ضمیمه اول: زمین هرگز بدون حجت نمی‌ماند..... ۳۲۳

ضمیمه دوم: اهل زمین هرگز بدون حجت نمی‌مانند..... ۳۲۹

ضمیمه سوم: کسی بدون حجت در زمین باقی نمی‌ماند، چندانکه آخرین کس که از دنیا می‌رود حجت خدا

خواهد بود..... ۳۳۵

ضمیمه چهارم: حجت از زمان آدم تا قیامت در زمین بوده و خواهد بود..... ۳۴۰

ضمیمه پنجم: علم آسمانی‌ای که با حضرت آدم نازل شد از بین نمی‌رود بلکه نزد حجت‌های الهی تا قیامت

باقی است..... ۳۴۹

ضمیمه ششم: اتصال حجت‌های الهی به وسیله وصیت..... ۳۶۸

ضمیمه هفتم: میان وفات هر نبی تا بعثت نبی دیگر، زمین از حجت خالی نمی‌ماند..... ۳۷۸

ضمیمه هشتم: پس از حضرت آدم تا حضرت نوح، زمین از حجت خالی نمانده است..... ۳۸۸

ضمیمه نهم: پس از حضرت نوح زمین از حجت خالی نمانده است..... ۳۹۲

ضمیمه دهم: پس از حضرت عیسی تا بعثت حضرت محمد صلی الله علیه و آله زمین از حجت خالی نمانده

است..... ۳۹۵

ضمیمه یازدهم: پس از حضرت رسول تا قیام قیامت، زمین از حجت خالی نمی‌ماند..... ۳۹۷

ضمیمه دوازدهم: برای مردم هر قرنی از تاریخ اسلام هدایتگری هست..... ۴۲۰

ضمیمه سیزدهم: حجت‌های خدا گاهی ظاهر و مشهوراند و گاهی پنهان و در تقیه..... ۴۲۳

ضمیمه چهاردهم: در برخی موارد، برکات حجت‌های الهی تنها نصیب کسانی می‌شود که به آنها روی آورند.

..... ۴۴۵

ضمیمه پانزدهم: ضرورت وجود حجت به جهت اظهار مولویت خدا و تنزه حق تعالی از تفویض..... ۴۵۴

ضمیمه شانزدهم: ضرورت وجود حجت به جهت اظهار حکمت خدا و تنزه حق تعالی از افعال غیر حکیمانه

۴۶۰.....

ضمیمه هفدهم: ضرورت وجود حجت به جهت معرفت خدا..... ۴۶۴

ضمیمه هجدهم: ضرورت وجود حجت به جهت حفظ اصالت دین و جلوگیری از افراط و تفریط ۴۶۷

ضمیمه نوزدهم: ضرورت وجود حجت به جهت نیاز به پناه علمی برای شناخت حلال و حرام..... ۴۷۸

ضمیمه بیستم: ضرورت وجود حجت به جهت اتمام حجت خدا بر بندگان..... ۴۸۶

ضمیمه بیست و یکم: ضرورت وجود حجت به جهت رفع حیرت و شک ۴۹۶

ضمیمه بیست و دوم: ضرورت وجود حجت به جهت نجات از اضلال ابلیس..... ۵۰۴

ضمیمه بیست و سوم: ضرورت وجود حجت به جهت دفع بلا از مردم و امان یافتن از عذاب..... ۵۰۵

ضمیمه بیست و چهارم: ضرورت وجود حجت به جهت ثبات و آرامش زمین و عذاب نشدن آنها با بلعیده

شدن در زمین..... ۵۰۹

ضمیمه بیست و پنجم: ضرورت وجود حجت به جهت سامان زمین و اهل آن..... ۵۲۱

۵۲۶ ..... فهرست منابع و مأخذ

صفحه عنوان عربی ۵۳۴

چکیده عربی ۵۳۵

چکیده انگلیسی ۵۳۶

صفحه عنوان انگلیسی ۵۳۷

مقدمه

موضوع تحقیق

کلام نقلی یکی از دو ساحت مهم دانش کلام به شمار می آید. عقیده شیعه به وجود حجت‌های الهی از ابتدای خلقت آدم تا قیام قیامت نیز یکی از اصول کلامی شیعه است که در اخبار و آثار فراوان بدان اشاره شده و مورد اعتقاد شیعیان بوده است. یکی از کاربردهای کلامی این اعتقاد دفع شبهه انقطاع امامت پس از وقوع غیبت بوده و خواهد بود.

شخص امام عصر و بزرگان شیعه بنابر اصل تداوم حجت‌های الهی، حیرت زدگان را یادآور می شوند که از عقیده به وجود امام ولو آنکه غایب باشد نمی توان دست شست. چنانکه در توقیعی از امام زمان چنین نقل شده است:

«یا هؤلاء ما لکم فی الریب ترددون... او ما رایتم کیف جعل الله لکم معاقل تاوون الیها و اعلاما تهتدون بها من لدن آدم الی ان اظهر الماضی علیه السلام، کلما غاب علم بدا علم و اذا افل نجم طلع نجم؟ فلما قبضه الله الیه ظننتم ان الله ابطل دینه و قطع السبب بینه و بین خلقه، کلا ما کان ذلک و لا یکون حتی تقوم الساعه»^۱

---

۱ - الشیخ الصدوق، محمد بن علی بن بابویه، کمال الدین و تمام النعمه، قم، موسسه نشر اسلامی جامعه مدرسین قم، ۱۳۶۳

پژوهش پیش روی شما، در پی تبیین مبانی روایی موضوع استمرار حجج الهی می‌باشد. در منابع متقدم شیعه، روایات زیادی وجود دارد که با بیان‌ها و عبارات گوناگون، این اصل را بیان کرده‌اند که زمین از وجود فردی عالم و معصوم خالی نمی‌گردد. علم و عصمت او موهبتی الهی است برای بندگان جاهل تا همواره بتواند ایشان را به معرفت برساند و سیرابشان سازد و حجتی است برای خدا در دادگاه قیامت، بر ضد بندگانی که علی رغم تهی‌دستی و نیاز به عالم الهی به او مراجعه نکرده‌اند. این حجت‌ها در تمام روزگاران بر روی زمین حاضر بوده‌اند اما گاه آشکارا در میان مردم به دعوت به سوی خدا می‌پرداختند و گاه ترسان از ظلم ظالمان، مخفی و در غیبت و سکوت به سر می‌بردند.

جمع آوری آیات و روایات در مورد اصل استمرار حجج الهی و معرفی پیشینه‌ی این باور در کلمات بزرگان شیعه می‌تواند به تحکیم این عقیده کمک رساند و تلاش ما در این تحقیق مصروف بر این امر است. اثبات این اصل و نشان دادن پایه‌های محکم آن در فرهنگ نقلی شیعه می‌تواند به چند مسئله در حوزه امامت مربوط باشد. از جمله:

- تبیین نیاز همیشگی مردم به حجتی از سوی خدا
  - تبیین ضرورت تداوم زنجیره‌ی الهی پس از پیامبر در اوصیای ایشان (خصوصاً تاکید بر وصایت اولین نفر از اوصیا)
  - تبیین امامت هر یک از ائمه‌ی دوازده‌گانه در مقابل فرق منشعب از شیعه که به انقطاع امامت پس از یک امام اعتقاد دارند.
  - تبیین امامت حضرت صاحب الزمان - که هزاران درود بر او باد- به طور خاص در زمان غیبت صغری و کبری و منافع وجودی ایشان برای هدایت‌جویان
- استمرار حجج الهی در طول تاریخ به وسیله‌ی بعثت انبیا و رسل و در زمان‌های بین ایشان با وصیت به فردی الهی از میان قوم، انجام می‌شده است. فردی که حجت قبل در هنگام نزدیکی وفات به او وصیت می‌کرد و او را به مردم کاملاً معرفی می‌نمود، وصی نامیده می‌شد که باید در مقام حجت پیشین می‌ایستاد. با این توجه بحث استمرار حجج الهی به نوعی مترادف با اتصال وصیت از آدم تا حضرت مهدی علیه السلام است.
- این اصل از جهتی، هم معنی با اصل عدم خالی ماندن (خلو) زمین از حجت است.

فرضیات تحقیق

- ۱- یکی از عقاید معروف شیعه، ناگسسته بودن سلسله حجت‌های الهی از حضرت آدم تا قیام قیامت است.
- ۲- ظاهر برخی آیات قرآن دلالت بر خالی نبودن زمین از حجت در تمام روزگاران دارد و از برخی آیات دیگر نیز خلاف این عقیده برداشت شده و برخی دانشمندان شیعه در مقام توضیح آیات اخیر برآمده اند.
- ۳- روایات شیعه در این موضوع در حد تواتر معنوی می باشد.
- ۴- روایات در دسته‌های مختلفی چون خبر دادن از اصل عقیده، بیان دلایل قرآنی آن، بیان دلایل عقلی و تعیین مصادیق حجت‌های الهی در روزگاران مختلف قابل دسته بندی هستند.

روش تحقیق

در آغاز کار در هر موضوع، ابتدا مصادر متقدم و اصلی حاوی مبحث مورد نظر مطالعه شده‌است. برای بالا بردن دقت پژوهش، همواره سعی بر این بود که قسمت‌های مورد مطالعه، وسیع‌تر از محدوده‌ی کافی آن موضوع باشد.

در فصل استمرار حجت‌های الهی در عقیده‌ی شیعه، دیدگاه هر یک از علما، به طور مستقیم از اثر تالیفی کلامی یا شرح الحدیثی یا تفسیری خود ایشان، انتخاب شده‌است. تلاش بر این بود که از هر صده، دست کم یک نفر ذکر گردد.

در فصل استمرار حجت‌های الهی در دیگر ادیان و مذاهب، در متون کتاب مقدس ادیان مسیحیت و یهودیت، جستجوهای به هدف یافتن ردپایی از این اصل فرادینی انجام شد. خوشبختانه این جستجو، نتایج قابل استنادی به دست داد.

بررسی این دیدگاه در آثار و عقاید اهل سنت، اندکی سخت می‌نمود زیرا دست هوشمند تحریف به دقت عمل کرده و تا جای ممکن شواهد استمرار حجج الهی را از بین برده بود. اما با استمداد از وصی مظلوم پیامبر امیرالمومنین علیه السلام، در میان انبوه تالیفات و روایات ایشان، چند روایت مهم رصد شد که اهداف مورد نظر ما کم و بیش و گاه به کمال از آنها برمی‌آمد. این روایات با استفاده از منابع اهل سنت و مبانی عقلی مورد بحث واقع شد.

هدف ما در این بخش فقط ارائه شواهد و اثراتی از این حقیقت بوده‌است و به هیچ وجه قصد نداریم بگوییم اهل کتاب یا اهل سنت چنین عقیده‌ای دارند.

در فصل استمرار حجج الهی از دیدگاه قرآن، در مطالعات اجمالی آغاز کار، به نظر می‌رسید فقط چند آیه، به بحث استمرار حجج مربوط هستند. همان چند آیه برای آغاز کار این فصل کافی بودند. پس از بحث و بررسی منابع حدیثی و تفسیری مرتبط با آیه، علاوه بر رسیدن به جمع بندی لازم مبتنی بر آیه، آیات جدیدی برای پی‌گیری کار، خودنمایی کردند. شکل‌گیری استنتاج صحیح از بعضی آیات، گاه چندین روز تفکر و نیز مشورت و استمداد از اساتید را می‌طلبید.

گهگاه پس از بررسی‌های طولانی یک آیه و شروح ائمه و علما بر آن، آیه‌ی مورد نظر به دلایل مختلف از میان آیات دلالت‌کننده به معنای استمرار حجج در طول تاریخ حذف می‌شد.

در فصل استمرار اوصیا در منظر روایات، ابتدا روایات در دو کتاب بحارالانوار و اثبات الهداء که ذیل بحث استمرار حجج، فصلی مشتمل بر روایات فراوان دارند، مطالعه گردید و تقسیم‌بندی موضوعی اولیه انجام شد. سپس این روایات در مصادر متقدم ردیابی و گردآوری شده در فیشهای منظم تحت موضوعات مشخص نوشته شد. مجموعه‌ی حاصل که پردازش‌های دیگری نیز بر آن صورت گرفت، به عنوان ضمیمه‌ی ارزشمندی از روایات شیعه در کنار این پژوهش ارائه گردید. امید است برای مطالعات گسترده‌تر اساتید و محققان مفید باشد.

فصل استمرار حجج الهی از دیدگاه روایات، برپایه‌ی نتایج حاصل از این بررسی تدوین شده است. در این فصل، از دسته‌های موضوعی روایات ارائه شده در ضمایم، همراه با توضیح محتوایی و تحلیل منطقی گزارش داده شد.

در فصل وصایت در آینه‌ی شعر عرب، شاعرانی چیره‌دست، اعم از شیعه و سنی منتخب شدند و از مصادر معتبر تاریخی شرح حالی به اقتضای اختصار مجموعه برای هریک نوشته شد. سپس شعر مورد استشهاد، که در برگیرنده‌ی مضمونی در وصایت امیرالمومنین علی علیه السلام بود، تقدیم شد.

فصل آخر در پاسخ به متداول ترین اشکال مطرح شده درباره اصل اتصال الوصیه، یعنی فترت بین رسل و ائمه می‌باشد. سعی کردیم به اقتضای موضوع با بهره‌گیری از روایات، منابع تاریخی و بحث‌های لغوی، معنای صحیحی از این اصطلاح و مفهوم قرآنی ارائه دهیم و توضیح دهیم که هیچ‌گونه ناسازگاری بین اصل استمرار حجج الهی و آموزه‌ی فترت وجود ندارد.

گستره‌ی منابع تحقیق

مهم‌ترین و جامع‌ترین منبع تحقیقی در پژوهش، نرم افزار ارزشمند مکتبه‌ اهل البیت است که مشتمل است بر کتب فقهی شیعه و سنی، کتب روایی شیعه و سنی، تفاسیر ماثور و غیر ماثور شیعه و سنی، برخی آثار کلامی شیعه و سنی، منابع تاریخی، رجالی، ادبی و لغوی و ...

این نرم افزار گنجینه‌ی منابع اسلامی غنی را در اختیار محقق قرار می‌دهد و از امکانات جستجوی قدرتمندی نیز برخوردار است. همه‌ی کتاب‌ها همراه با پاورقی‌ها و مقدمه‌های مصححین آن کتب ارائه می‌شود که امکان آشنایی کامل با اثر مورد استفاده را ایجاد می‌کند.

علاوه بر این تعدادی از منابع مورد استفاده در این کار تحقیقی، که در این نرم افزار درج نشده بود، از کتابخانه‌ی دانشکده علوم حدیث و کتابخانه‌های شخصی مورد استفاده قرار گرفت.

پیشینه‌ی تحقیق

بر اساس جستجوی تقریباً کاملی که در بانک‌های اطلاعاتی پایان نامه‌ها انجام دادم، با هیچ پژوهش هم‌موضوع با کار تحقیقی خود، مواجه نشدم.

همچنین کتاب مستقلى در موضوع استمرار حجج الهى به عنوان منبع ويژه‌ى اين كار تا كنون در دسترس و مورد اطلاع بنده نبوده است.

گهگاه مقالاتى به طور مختصر و در كليت مساله وجود حجت بر زمين به چاپ رسيده است. با اين اوصاف جاى يك پژوهش مفصل در اين باب به شدت خالى بود. در پايان كار عناوين ديگرى نيز براى به سامان رساندن مساله به طور كامل، پيشنهاد شد كه اميد است انگيزه‌اى باشد براى محققان تا اين موضوع مهم فرهنگ شيعى به زيبايى و اتقان، ارائه شود.